
емств Донбасу, враховуючи умови їхнього життя та побуту, часто і тяжко хворіли, не завжди отримуючи належну медичну допомогу з урахуванням, безумовно, рівня розвитку тогочасної медицини.

Джерела та література

1. Бакулев Г. Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. Москва: Госполитиздат, 1955. 672 с.
2. Бакулев Г. Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. Москва: Госполитиздат, 1955. 672 с.
3. Верещинский Л. Рабочий шахтер в Донецком бассейне. Очерк. Санкт-Петербург, 1893. 23 с.
4. Крузе Э. Э. Условия труда и быта рабочего класса России в 1900–1914 гг. / под ред. Т. М. Китаниной. Ленинград: Наука. Ленинград. отд., 1981. 143 с.
5. Либерман Л. А. В угольном царстве. Очерки условий труда, быта и развития промышленности в Донецком бассейне. Москва: Красная новь, 1924. 165 с.
6. Либерман Л. А. Труд и быт горняков Донбасса прежде и теперь. Москва: Вопросы труда, 1929. 136 с.
7. Терпигорев А. М. Воспоминания горного инженера. Москва: Изд-во АН СССР, 1956. 272 с.
8. Углекоп Донецкого бассейна. Краткая объяснительная записка к экспонатам, сост. сан. врачом И. И. Лященко. Екатеринбург, 1913. 39 с.

ДО ПИТАННЯ РОБІТНИЧОЇ КООПЕРАЦІЇ ДОНЕЧЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Пятницькова І. В.

The article analyzes the emergence and development of consumer cooperatives at industrial enterprises of the Donetsk region in the late XIX – early XX centuries. The degree of participation of workers in their activity is determined. The use of cooperatives by the social democratic forces in promoting their ideas.

Key words: *workers' cooperative, consumer association, Donetsk region.*

У радянській історіографії робітнича кооперація постає як окремий вид кооперативного руху. Він розглядався виключно під кутом класової боротьби, внутрішнього потягу робітництва до протистояння буржуазії та соціальної несправедливості. Сучасні умови розвитку історичної науки дають можливість комплексно дослідити означену проблему, переглянути її на нових концептуальних засадах.

Разом із засиллям ідеологічної складової необхідно відзначити, що саме в радянський час до проблеми було привернуто увагу, зібрано та опрацьовано джерела з історії кооперації на підприємствах Донбасу. Однією із перших робіт з

проблеми є книга М. Г. Гуровича, Б. Д. Розенфельда «Рабочая кооперация в Артемовском округе с начала ее существования и до настоящего времени», що була видана у 1928 р. в м. Артемівську (нині м. Бахмут) [4]. У цій праці висвітлено особливості зародження кооперації у Катеринославській губернії, проаналізовано діяльність окремих товариств регіону, зокрема Єнакієвського, Горлівського споживчих кооперативів. У подальшому проблема досліджувалася радянськими істориками М. С. Балабановим [2], О. І. Прийменко [9], К. Е. Балдіним [3]. З більш сучасних істориків до проблеми робітничої кооперації звертався М. В. Аліман [1].

Мета цієї наукової розвідки полягає у перегляді поняття «робітничої кооперації», визначенні ступеня залученості робітників у діяльність споживчих кооперативів, що діяли на Донеччині наприкінці XIX – на початку XX ст.

У радянській історіографії робітничими кооперативами називали споживчі товариства, що створювалися на промислових підприємствах, і переважну кількість членів яких складали робітники. Використання такого терміна очевидно було пов'язане з пануючою ідеологією, потребою акцентувати увагу на робітниках. Проте, перші кооперативи, що виникали в регіоні, складно повною мірою назвати «робітничими». Це була лише їхня зовнішня ознака діяльності. Оскільки ініціатива їхнього відкриття, контроль діяльності належали адміністрації підприємств, що переслідувала власні практичні цілі.

У другій половині XIX ст. Донбас інтенсивно розвивався у промисловому відношенні. Створювалися нові підприємства, поблизу яких формувалися поселення робітників. Власники підприємств відкривали при своїх родовищах, заводах крамниці, де робітники, не маючи поруч інших подібних закладів, купували все необхідне. Ціни у них встановлювалися вищі за ринкові, товар продавався здебільшого у борг, за рахунок заробітної плати і був досить низької якості. Проте, адміністрація змушувала робітників купувати товари лише в цих крамницях. На одному з родовищ у приміщеннях робітників були зруйновані печі, щоб хліб вони купували лише в промисловій крамниці [8, с. 38]. Отже, до власника підприємства поверталася більша частина заробітної плати робітників, які змушені були фактично постійно жити в борг.

Спеціальним урядовим розпорядженням з 1886 р. підприємцям заборонялося утримувати такі крамниці, тому більшість із них були перепрофільовані у споживчі товариства [1, с. 60]. Перший не лише у регіоні, а й в Україні, такий робітничий споживчий кооператив був відкритий у 1888 р. в поселенні Юзівка при металургійному заводі Новоросійського товариства. До 1900 р. в регіоні діяло вже 27 таких товариств [9, с. 63–64].

Оскільки ці кооперативи створювалися адміністрацією підприємств, яка у подальшому визначала та повністю контролювала їхню діяльність, в історіографії їх називали «залежними». До складу таких кооперативів автоматично записували майже усіх робітників і у такий самий спосіб вираховували з їхньої заро-

бітної плати пайові внески. Як і в промислових крамницях, товар у кооперативах продавався в кредит, за рахунок заробітної плати.

За матеріалами Всеросійської кооперативної виставки у споживчих кооперативах Катеринославщини, до якої входила більша частина Донбасу, спостерігався найбільший у країні відсоток продажу товарів у кредит, він складав 97,9 % [6, с. 23]. Зокрема, у Дружківському споживчому товаристві борги сягали 200–500 руб. на одного члена, що складало більше середньостатистичної річної зарплати промислового робітника [5]. Через це кооперативні крамниці не користувалися популярністю у робітничому середовищі, їх часто називали не «потребіловками», а «грабіловками» [9, с. 61].

Наприкінці XIX ст. робітники регіону виступали з ініціативою самостійного управління кооперативами. Вони вимагали від керівництва родовищ, шахт, заводів відмовитися від замкнутості товариств, засилля представників адміністрації підприємств, виключення їх зі складу правлінь кооперативів, скасування системи кредитів та розгортання культурно-просвітницької діяльності.

Один із перших виступів кооперативів за право на самоуправління і незалежність від адміністрації підприємства датується 1898 р. Він відбувся на Брянському металургійному заводі Катеринославщини. Робітники пограбували і підпалили кооперативну крамницю. На суді виявилось, що товари в ній продавалися дорожче, ніж в приватних магазинах. Зарплату робітники не отримували, її видавали продуктами з кооперативної крамниці, які вони часто потім перепродавали на ринку, щоб мати хоч якісь гроші. У подальшому боротьба кооператорів на заводі не припинилася. Робітники вибороли право на створення спеціальної змішаної комісії з розгляду конфліктів з адміністрацією заводу [2, с. 62].

Водночас у регіоні почали відкриватися кооперативи за ініціативи самих робітників, без участі і допомоги адміністрації підприємств. Один із перших не тільки у регіоні, а й в усій країні незалежний робітничий споживчий кооператив розпочав діяльність у 1898 р. при Донецько-Юр'ївському металургійному товаристві [9, с. 62].

Зі зростанням суспільно-громадської активності кооперативів вони стали об'єктом пропаганди соціал-демократичних сил, зокрема РСДРП(м) та РСДРП(б). У товариствах вони вбачали ефективний спосіб легалізації своєї діяльності та поширення революційних ідей серед робітничого населення. Під час революції 1905–1907 рр. їм вдалося здобути прихильність членів окремих робітничих споживчих кооперативів Луганська, Каменська, Алчевська, Дружківки. Представники партії надавали товариствам фінансово-організаційну допомогу, постачали пропагандистську літературу, підбурювали до виступів проти адміністрації підприємств.

Визначити точну кількість товариств, що брали участь у революційних подіях 1905–1907 рр., підтримували або не підтримували їх через брак відповідних джерел, не можливо. Література та джерела свідчать про активну підтримку ре-

волюційних подій членами окремих товариств регіону. Зокрема, споживчий кооператив Катерининської залізниці під час страйків у грудні 1905 р. постачав революціонерам продукти та товари першої необхідності. Кооперативом було передано 300 крб до Катеринославського страйкового комітету [10, арк. 137–138].

Під час революційних подій 1905–1907 рр. товариства проявили себе як ефективний засіб легалізації діяльності революційних сил та поширення політичних ідей, тому в подальшому соціал-демократи намагалися посилили вплив на споживчу кооперацію. Зокрема, рішення про це було прийнято на V з'їзді РСДРП у травні–червні 1907 р. [6, с. 3–5].

Наступного року ЦК РСДРП ухвалив резолюцію «Про кооперацію», у якій йшлося про необхідність більш активної участі партійних організацій у кооперативних товариствах. Для цього передбачалося: брати участь в існуючих кооперативах, у кожному товаристві складати міцну групу, що знаходилася б у тісному організаційному зв'язку з місцевим партійним центром, сприяти загальному розвитку кооперації, розширювати культурно-просвітницьку діяльність товариств. При цьому в резолюції вказувалося, що відкривати нові товариства варто там, де існує більш-менш розвинутий професійний рух, і наголошувалося на тому, що вони не можуть замінити бойові пролетарські організації.

На створений при ЦК РСДРП професійно-кооперативний комітет для виконання резолюції покладалися такі завдання: розробка важливих питань професійного і кооперативного руху і висвітлення їх на сторінках періодичних видань; проведення опитувань про становище робітників; організація конференцій; сприяння розвитку професійної і кооперативної пресі [11, с. 301].

Майже одночасно з резолюцією в газеті «Пролетарій» був надрукований спеціальний лист ЦК РСДРП до партійних організацій, в якому вказувалося на необхідність уникати щодо кооперації двох крайностей. З одного боку, переоцінювати її значення в суспільстві, і тим самим витрачати власні сили, з іншого – недооцінювати споживчу кооперацію, бо цим можна відштовхнути від себе кооперативний рух, коли для партії чи не найголовнішим було поширення соціалістичних ідей в суспільстві [9, с. 75].

Резолюція та спеціальний лист ЦК РСДРП свідчать про споживче ставлення партії до кооперативів. Її представників не цікавила перспектива розвитку самої кооперації, у товариствах соціал-демократи вбачали лише один із засобів досягнення своєї мети.

Вплив РСДРП на споживчі робітничі партії здійснювався і через профспілки. Зокрема, профспілки металістів в Алчевську, Дружківці надавали фінансово-організаційну допомогу робітничим кооперативам, сприяли розвитку їхньої культурно-просвітницької діяльності.

Виконуючи резолюцію ЦК РСДРП, представники партії вступали до робітничих споживчих кооперативів, ініціювали відкриття нових товариств у регіоні.

Треба зауважити, що політична платформа партії була орієнтована на робітничий клас, тому у промисловому Донбасі знайшлося чимало прихильників соціал-демократичної партії серед членів споживчих товариств.

У травні 1908 р. катеринославський губернатор писав, що місцеві і юзівсько-петрівські соціал-демократи досить енергійно взялися за справу організації кооперативних товариств [9, с. 76]. У 1909 р. прихильниками соціал-демократичних ідей на металургійному заводі Новоросійського товариства у Юзівці було створене споживче товариство для того, щоб, користуючись правом зборів, обговорювати питання політичного характеру. Його членами стали 860 робітників підприємства [10, с. 137–138].

Участь членів окремих кооперативів у політичних подіях, революційній пропаганді викликало занепокоєння влади. У 1911 р. було проведено спеціальну міжвідомчу нараду з цього питання, учасники якої дійшли висновку, що, зважаючи на економічну користь кооперативних товариств, взагалі відмовитися від них не можна. Водночас було прийнято рішення про посилення нагляду за ними з боку органів місцевої влади [7, с. 118]. З огляду на цю та інші подібні до неї урядові постанови терміни між затвердженням статутів та відкриттям кооперативів спеціально розтягувалися для перевірки членів товариств, а їхня діяльність, зокрема культурно-просвітницька, всіляко обмежувалася.

Під час нового революційного підйому продовжувалася боротьба товариств за право на самоуправління. Зокрема, у 1912 р. під управління робітників перейшов споживчий кооператив металургійного заводу Новоросійського товариства в Юзівці [2, с. 97]. У регіоні продовжилося створення кооперативів робітниками без участі адміністрації підприємств. За даними К. Е. Балдіна, на початок 1917 р. в Катеринославській губернії було відкрито 20 таких товариств [3].

Отже, про робітничу кооперацію можна говорити як штучно виокремлену категорію за зовнішньою ознакою домінування у соціальному складі робітників. Безпосередня участь робітників в управлінні кооперативами була вкрай обмеженою. Становлення безпосередньо робітної за характером споживчої кооперації у регіоні пов'язано з виникненням «незалежних» товариств, в управлінні яких брали активну участь робітники. Проте, проявивши свою громадську активність, кооперативи регіону стали об'єктом соціал-демократичної пропаганди та одним із засобів легалізації їхньої діяльності.

Джерела та література

1. Аліман М. В., Бабенко С. Г. Історія споживчої кооперації України. Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1996. 384 с.
2. Балабанов М. С. История рабочей кооперации в России: очерк по истории рабочего кооперативного движения 1864–1817 гг. Киев, 1923. 230 с.

3. Балдин К. Е. Рабочая потребительская кооперация в России 1861 – февраль 1917 гг.: перечень организаций. Москва: АН СССР, 1990. 336 с.
4. Гурович М. Г., Розенфельд Б. М. Рабочая кооперация в Артемовском округе с начала ее существования до настоящего времени. Артемовск: Упр. упол. НКТорга УССР, 1928. 68 с.
5. Колиух Д. Положение потребительской кооперации в Екатеринославской губернии. *Ежегодник МСПО*. 1912. С. 26–34.
6. Кооперация на Всероссийской выставке 1913 г. в Киеве / Бюро кооперативной секции выставки. Киев: Типогр. 1-й Киевской футл.-перпл. и печатной артели, 1914. 652 с.
7. Корелин А. П. Кооперация в общественно-полит жизни России в начале XX века. *Отечественная история*. 1992. № 4. С. 117–119.
8. Либерман Л. В стране черного золота: очерк развития заработной платы и революционного движения горнорабочих Донбасса. Москва: Гос. изд-во, 1926.
9. Прийменко А. И. Легальные организации Юга России. Москва: Высшая школа, 1977. 163 с.
10. Центральний державний історичний архів України у м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 313. Оп. 2. Спр. 2226. Арк. 137–138.
11. ЦДІАК України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2423. Арк. 301.

ПІДПРИЄМНИЦЬКІ ІНІЦІАТИВИ В ОСВІТІ ДОНБАСУ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Шандра І. В.

The theses investigates the history of the creation and the educational process at the Wagner mining school, which was initiated by the Congress of Miners of Southern Russia in 1909, the miners of the Don Region Army, and Wagner himself. This educational institution is considered as a model of private initiative in mining education.

Key words: mining education, school of corporals, Vladimir Wagner, Mining congresses of Southern Russia.

Для підтримання конкурентоспроможності на ринку праці нормою сьогодення стає постійне підвищення кваліфікації працівників. Особливо ефективними воно є, якщо безпосередньо наближене до практики та фінансується зацікавленими підприємцями – тоді сам зміст і форма підготовки максимально продумані. Одним із таких прикладів ефективною підготовки працівників для копалень Донбасу було заснування на початку ХХ ст. школи гірничих десятників ім. В. О. Вайднера. Разом за рік слухачі школи опанували значний обсяг загальних та спеціальних дисциплін, ознайомилися з новим обладнанням й технологіями видобутку на підприємствах Донбасу й Придніпров'я.